

א. שם נושא המחקר: **העבר בעבר**

Research title: **"Past and Past Perfect"**

הצעה לקבוצת מחקר לסכוליון לשנים תשפ"א – תשפ"ג

A Research Proposal for the 2020-2023 Scholion Group

ב. הרכב הקבוצה (ע"פ סדר הא"ב):

פרופ' נילי ואזנה, החוגים למקרא ולהיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' אלכסנדר יעקובסון, החוג להיסטוריה (היסטוריה רומית), האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר עוזי ליבנה, המכון לארכאולוגיה (המדור הקלאסי), האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' ראובן עמיתי, החוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית בירושלים

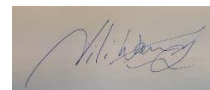
Prof. Reuven Amitai, Department of Islamic and Middle Eastern Studies, The Hebrew University of Jerusalem

Dr. Uzi Leibner, The Institute of Archaeology (Classical Archaeology), The Hebrew University of Jerusalem

Prof. Nili Wazana, Departments of Bible and Jewish History, The Hebrew University of Jerusalem

Prof. Alexander Yakobson, Department of History, The Hebrew University of Jerusalem

חתימות המגישים:

ג. תקציר הצעת המחקר:

לעבר תפקיד מכריע בעיצוב ההווה של כל יחיד וקבוצה. מאידך, כיום ברור כי גם להווה תפקיד מכריע בעיצוב של העבר, וכי זה האחרון משתנה לא פעם, לדוגמא בשל מגמות פוליטיות, דתיות או חברתיות. בדור האחרון חל גידול ניכר בעיסוק המחקרי הן במקומו של העבר בהווה והן במקומו של ההווה בעיצוב זיכרון העבר, וסוגיות אלו נבחנות במגוון דיסציפלינות של מדעי הרוח והחברה. עיסוק אינטנסיבי זה הוליד תמורות משמעותיות באופן בו מובן זיכרון העברי (הן האישי והן הקולקטיבי), עיצובו או דרכי התגבשותו אולם מחקרים אלה עוסקים ברובם בפרטים או בחברות מודרניות.

קבוצת המחקר, המורכבת מחוקרים העוסקים בחברות קדומות, מבקשת להציב במוקד מחקרה על העבר פרספקטיבה מחקרית ייחודית: 'העבר של העברי'. היינו, כיצד חברות קדומות תפסו ותיארו את ה'עברי'. איזה מקום היה לו בהווה שלהם ואיזה מקום היה להווה שלהם בעיצוב ה'עברי'. מבט כפול זה אחורה יספק נקודת תצפית רבת-ערך

שתאפשר הבנה מעמיקה יותר של "ההווה" של כל אחת מן הקבוצות הנחקרות. העיסוק המגוון בתקופות, בחברות ובאזורים שונים בתכלית זה מזה וגם בשפות, בספרויות ובמתודולוגיות נבדלות, יאפשר לעמוד על מודלים על-זמניים של 'עיצוב הזיכרון' כמו גם על הבדלים בין תרבויות בנושא זה. מטרתה המרכזית של הקבוצה היא אפוא לזהות את ההשפעה שיש לגורמים, להקשרים ולסיטואציות שונות על ההתגבשות ואופני הביטוי של 'זיכרון העבר' בקרב קבוצות שונות ובהקשרים היסטוריים וסוציו-פוליטיים שונים. סביב חוט מקשר זה מתעתדת הקבוצה לעסוק במספר סוגיות מוגדרות מתוך שלל ההיבטים הנוגעים ל'עבר בעבר':

- 'סיפורי ראשית' – סיפורים העוסקים ב'זיכרון' של העבר הרחוק והנוגעים למוצאן של קבוצות, שושלות, מוסדות הנהגה או ייסודם של אתרים כגון ערים, ארמונות ומקדשים.
- 'רצף ושינוי' – תודעה של רצף או של שינוי ביחס ל'עבר', או יצירת אשליה של רצף (או שינוי) שכזה, בנסיבות היסטוריות שונות, כגון חילופים אתניים, חילופי שלטון, או תמורות דתיות.
- 'זיכרון ו(ה)שכחה' – אילו דמויות, אירועים ומקומות של העבר (אמתיים או מדומיינים) נטו הקבוצות הנחקרות 'לזכור', מאילו התעלמו עד שנשכחו, ואילו הודחקו והושכחו במתכוון.

Abstract of Research Proposal: "Past and Past Perfect"

The past plays a decisive part in the formation of the present for every individual and group. At the same time, today it is ever more clear that the present also has a pivotal role in the construction of the past, and the latter frequently "changes" due to political, cultural, religious and social currents. In the last generation or so, there has been a significant increase in studies in both the Humanities and Social Sciences dealing with the place of the past in the present, and the role of the present in determining the memory of the past. This intensive activity has given birth to significant developments in the way that scholars have studied the "memory of the past," its formation and further crystallization. Most of these studies, however, have dealt with modern societies or individuals.

The research group "Past and Past Perfect" (or in Hebrew: "The Past of the Past"), composed of researchers studying societies in the Near East and the Mediterranean during the ancient and medieval times, proposes to set as its focus a unique perspective: How did pre-modern societies look at their past? What was the role that it played in their own present, and what role did their "present" play in their conception of their past? This double, even dialectical, historical view will permit a better understanding of each of the studied groups. Research into a variety of periods, societies and areas (within a larger region) that are significantly different from each other, as well as the employment of diverse methodologies and approaches by each of the members, will enable a more general synthesis and wide reaching conclusion that can then be reapplied to the specific societies in question, thus enabling a richer and more nuanced understanding of the "formation of memory" in each of them. The central goal of the group is thus to identify the impact of various causes, contexts and situations on the crystallization and expression of this "memory of the past" in groups differing in historical, cultural, social and political circumstances, and to generalize on the

basis of the findings. In order to further this goal, three themes have been identified that will be the basis of each year's work of the group:

- **Stories of Genesis** will concentrate on the memory of the distant past that tells of the origins of groups, dynasties, ruling institutions, and the foundation of places such as cities, palaces and sanctuaries.
- **Continuity and Change** deals with the sense (or illusion) of endurance and transformation, in spite – or as a result – of ethnic, religious or political changes.
- **Memory and Oblivion** – Which personalities, events and sites of the past (real or imagined) have the investigated groups 'remembered', which were ignored or forgotten, and which were intentionally forced into oblivion?

ד. הנושא העומד במרכז עבודת הקבוצה:

לעבר תפקיד מכריע בעיצוב ההווה של כל יחיד וקבוצה. מאידך, כיום גם ברור כי להווה תפקיד מכריע בעיצובו של העבר, וכי זה האחרון מתחדש ומשתנה ללא הרף. דבר זה נכון הן לזיכרון האישי המושפע לדוגמה מחוויות, משקעים או היבטים פסיכולוגיים, והן לזיכרון הקולקטיבי המושפע מאידאולוגיות, תפיסות דתיות, נסיבות חברתיות או מגמות פוליטיות. מרכיבים אלה ואחרים משפיעים בשלל דרכים על הדרך בה אנשים וחברות מעצבים את העבר, לדוגמה מה בוחרים לזכור ולתעד, ממה מתעלמים, ומה מדחיקים או משכיחים? העיסוק בהשפעת ההווה על הזיכרון הקולקטיבי החל לפני כמאה שנה ובעשורים האחרונים ישנה פריחה חסרת תקדים בלימודי זיכרון (כולל תכניות בין-תחומיות של Memory Studies). מחקרים במגוון דיסציפלינות ומתודולוגיות עוסקים באופן עיצובו של העבר, בעיקר ממדעי הרוח והחברה כגון היסטוריה, ספרות, מדעי המדינה וסוציולוגיה, אך גם מתחום מדעי החיים, כגון מדעי המוח.

קבוצת המחקר מבקשת לעסוק בשאלה מרכזית במדעי הרוח: זיכרון העבר ועיצובו בנסיבות משתנות. בשונה מן הפריחה המחקרית בתחום זה בשנים האחרונות, המתמקדת בעיקר בזיכרון הפרטי ובחברות עכשוויות, חברי הקבוצה מבקשים לחקור את זיכרון העבר בקרב קבוצות בעבר. היינו, איזה מקום תפס העבר אצל חברות בעת העתיקה ובימי הביניים; כיצד התייחסו אליו? כיצד פירשו ועיצבו אותו ואיזה שימוש עשו בו בסיטואציות חברתיות ופוליטיות שונות? כיצד השפיע העבר על ההווה וכיצד השפיע ההווה של הקבוצה, על האופן בו עיצבה את עברה? מה בחרה לזכור ומה לשכוח או להשכיח? באילו משמעויות הוטען העבר? איזה מקום תפס בזוהרתה של הקבוצה? האם נתפס כמציאות דומה להווה, או זרה ושונה באופייה? מציאות אידילית אליה שואפים להידמות, או מציאות שלילית ממנה מנסים להתרחק? האם הייתה תודעה (או אשליה) של רציפות ביחס לעבר, למרות תמורות היסטוריות? או דווקא של שינוי? כיצד תפסו ועיצבו את העבר של קבוצות אחרות?

ה. מבנה קבוצת המחקר ואופי שיתוף הפעולה בין החוקרים:

תחומי ההתמחות של חברי הקבוצה נפרסים למן חברות בלבנט מסוף האלף השני לפני הספירה ואילך, דרך רומא הרפובליקנית והקיסרית ועד למצרים ולערבות אסיה התיכונה באמצע האלף השני לספירה. כל חבר בקבוצה מגיע ממכון אחר בפקולטה למדעי הרוח (המכון להיסטוריה, המכון ללימודי אסיה ואפריקה, המכון למדעי היהדות והמכון לארכאולוגיה). שלשה מהם שייכים לחוגים היסטוריים, אך עוסקים בתקופות, בחברות ובאזורים שונים בתכלית זה מזה וגם בשפות, בספרויות ובמתודולוגיות נבדלות. שניים מהם עוסקים רבות גם בהיבטים מרחביים ובנוף הקדום. החבר הרביעי הנו ארכאולוג ועוסק בשאלה תוך שימוש בכלים שונים לחלוטין. תפיסת העבר בקרב קבוצות עבר הוא איפה הנושא המקשר של הקבוצה, כאשר הגיוון המחקרי מבחינה תרבותית, כרונולוגית, גיאוגרפית ומתודולוגית, יאפשר הפריה הדדית מעמיקה ומרעננת, תוך בחינה של נושא זה בחברות שונות ובנסיבות משתנות. מחקר הקבוצה יתמקד במרכיבי

תפיסת העבר, עיצובו והשימוש בו אותם ניתן לחשוף וכפי שהם באים לידי ביטוי בחומרים השונים ובתקופות השונות בהם עוסקים חברי הקבוצה: בטקסטים מקראיים של האלף הראשון לפני הספירה; בחברה הרומית של שלהי ימי הרפובליקה וראשית תקופת הקיסרות; בחברות במרחב הארץ-ישראלי של ראשית האלף הראשון לספירה ויחסן (הפיזי והספרותי) לשרידים החומריים שקדמו להן; ובעולם המוסלמי והסולטנות הממלוכית בראשית האלף השני לספירה. תחומי ההתמחות של חברי הקבוצה יאפשרו עבודה בשני צירים: הן זה הספרותי הטקסטואלי, לו שותפים שלשה חוקרים, והן זה החומרי והמרחבי שגם לו שותפים שלשה חוקרים. המחקרים המוצעים ירחיבו את ידיעותינו בנוגע להשפעות הקונטקסטואליות על תפיסת העבר בקרב חברות שונות; יסייעו לעמוד על הסיבות וההתהליכים שהביאו לתמורות בעיצוב או בדגשיו; ויבהירו את מקומו של העבר בזהותה של הקבוצה בהווה ואת הבנת העבר בהתאם לקונטקסט של ההווה.

ו. תכנית המחקר ונושאי ולוח הזמנים לעבודת הקבוצה:

מתוך שלל ההיבטים הנוגעים למחקרי העבר בעבר נבחרו שלשה נושאים מרכזיים שיעמדו במרכז עיסוקה של הקבוצה. כל שנה מתקופת המחקר תוקדש לדיון באחד מן הנושאים הללו ובו יתמקדו מחקריהם של חברי הקבוצה. במהלך כל שנה יתקיימו מפגשים שבועיים של קבוצת המחקר שבהם יציגו החברים (כולל הדוקטורנטים) את מחקריהם, ויידונו סוגיות תיאורטיות ומתודולוגיות ומחקרים הרלוונטיים לעבודת הקבוצה. כמו כן יוזמנו לסמינרים השבועיים חוקרים מן הארץ ומן העולם, מתחומים שונים של מדעי הרוח והחברה, להציג מחקרים הרלוונטיים לנושא השנתי של הקבוצה. מדי שנה תקיים הקבוצה מספר סיורים מחקריים לאתרים בארץ (אתרים ארכאולוגיים, אתרים דתיים ומוזיאונים) שיעוררו דיון בנושאי המחקר המשותפים לקבוצה. באמצע השנה השלישית נערוך כנס בין לאומי בשאלת 'העבר בעבר', שפירותיו ירוכזו בספר. בכנס זה בכוונתנו להרחיב את יריעת המחקר, מעבר לתחומי העיסוק הממוקדים של חברי הקבוצה. בנוסף, נושא המחקר מעורר עניין ציבורי וחברי הקבוצה רואים חשיבות בקשר עם הקהילה ובמעורבות בחיי התרבות והרוח בירושלים. הקבוצה תיזום אם כן שני ערבי עיון לקהל הרחב (בסוף השנה הראשונה ובסוף השנה השלישית), באתר מרכזי בירושלים כגון מוזיאון ארצות המקרא או יד בן צבי.

שנה ראשונה: סיפורי ראשית

סיפורי ראשית ומיתוסי ייסוד מאפיינים רבות מן החברות האנושיות, והם מגלמים את תפיסות היסוד של אותה חברה ביחס לאלים, לעצמה, ולחברות אנושיות אחרות. סיפורי ראשית קורעים צוהר לדנ"א החברתי והלאומי של הקבוצה המוסרת אותם ומאפשרים לבחון את תפיסות העולם שלה. לצד סיפורים העוסקים בבריאת העולם או האדם, ישנם גם 'סיפורי ראשית' על מוצא הקבוצות (ההיסטוריות והמיתיות) הרלוונטיים במיוחד לקבוצת המחקר והם שיעמדו במוקד השנה הראשונה (לטביעתו של מונח זה וראשית שימושו במחקר ראו 1991:111-112, 1992:111-112, 1993:111-112, 1994:111-112, 1995:111-112, 1996:111-112, 1997:111-112, 1998:111-112, 1999:111-112, 2000:111-112, 2001:111-112, 2002:111-112, 2003:111-112, 2004:111-112, 2005:111-112, 2006:111-112, 2007:111-112, 2008:111-112, 2009:111-112, 2010:111-112, 2011:111-112, 2012:111-112, 2013:111-112, 2014:111-112, 2015:111-112, 2016:111-112, 2017:111-112, 2018:111-112, 2019:111-112, 2020:111-112, 2021:111-112, 2022:111-112, 2023:111-112, 2024:111-112, 2025:111-112, 2026:111-112, 2027:111-112, 2028:111-112, 2029:111-112, 2030:111-112, 2031:111-112, 2032:111-112, 2033:111-112, 2034:111-112, 2035:111-112, 2036:111-112, 2037:111-112, 2038:111-112, 2039:111-112, 2040:111-112, 2041:111-112, 2042:111-112, 2043:111-112, 2044:111-112, 2045:111-112, 2046:111-112, 2047:111-112, 2048:111-112, 2049:111-112, 2050:111-112, 2051:111-112, 2052:111-112, 2053:111-112, 2054:111-112, 2055:111-112, 2056:111-112, 2057:111-112, 2058:111-112, 2059:111-112, 2060:111-112, 2061:111-112, 2062:111-112, 2063:111-112, 2064:111-112, 2065:111-112, 2066:111-112, 2067:111-112, 2068:111-112, 2069:111-112, 2070:111-112, 2071:111-112, 2072:111-112, 2073:111-112, 2074:111-112, 2075:111-112, 2076:111-112, 2077:111-112, 2078:111-112, 2079:111-112, 2080:111-112, 2081:111-112, 2082:111-112, 2083:111-112, 2084:111-112, 2085:111-112, 2086:111-112, 2087:111-112, 2088:111-112, 2089:111-112, 2090:111-112, 2091:111-112, 2092:111-112, 2093:111-112, 2094:111-112, 2095:111-112, 2096:111-112, 2097:111-112, 2098:111-112, 2099:111-112, 2100:111-112, 2101:111-112, 2102:111-112, 2103:111-112, 2104:111-112, 2105:111-112, 2106:111-112, 2107:111-112, 2108:111-112, 2109:111-112, 2110:111-112, 2111:111-112, 2112:111-112, 2113:111-112, 2114:111-112, 2115:111-112, 2116:111-112, 2117:111-112, 2118:111-112, 2119:111-112, 2120:111-112, 2121:111-112, 2122:111-112, 2123:111-112, 2124:111-112, 2125:111-112, 2126:111-112, 2127:111-112, 2128:111-112, 2129:111-112, 2130:111-112, 2131:111-112, 2132:111-112, 2133:111-112, 2134:111-112, 2135:111-112, 2136:111-112, 2137:111-112, 2138:111-112, 2139:111-112, 2140:111-112, 2141:111-112, 2142:111-112, 2143:111-112, 2144:111-112, 2145:111-112, 2146:111-112, 2147:111-112, 2148:111-112, 2149:111-112, 2150:111-112, 2151:111-112, 2152:111-112, 2153:111-112, 2154:111-112, 2155:111-112, 2156:111-112, 2157:111-112, 2158:111-112, 2159:111-112, 2160:111-112, 2161:111-112, 2162:111-112, 2163:111-112, 2164:111-112, 2165:111-112, 2166:111-112, 2167:111-112, 2168:111-112, 2169:111-112, 2170:111-112, 2171:111-112, 2172:111-112, 2173:111-112, 2174:111-112, 2175:111-112, 2176:111-112, 2177:111-112, 2178:111-112, 2179:111-112, 2180:111-112, 2181:111-112, 2182:111-112, 2183:111-112, 2184:111-112, 2185:111-112, 2186:111-112, 2187:111-112, 2188:111-112, 2189:111-112, 2190:111-112, 2191:111-112, 2192:111-112, 2193:111-112, 2194:111-112, 2195:111-112, 2196:111-112, 2197:111-112, 2198:111-112, 2199:111-112, 2200:111-112, 2201:111-112, 2202:111-112, 2203:111-112, 2204:111-112, 2205:111-112, 2206:111-112, 2207:111-112, 2208:111-112, 2209:111-112, 2210:111-112, 2211:111-112, 2212:111-112, 2213:111-112, 2214:111-112, 2215:111-112, 2216:111-112, 2217:111-112, 2218:111-112, 2219:111-112, 2220:111-112, 2221:111-112, 2222:111-112, 2223:111-112, 2224:111-112, 2225:111-112, 2226:111-112, 2227:111-112, 2228:111-112, 2229:111-112, 2230:111-112, 2231:111-112, 2232:111-112, 2233:111-112, 2234:111-112, 2235:111-112, 2236:111-112, 2237:111-112, 2238:111-112, 2239:111-112, 2240:111-112, 2241:111-112, 2242:111-112, 2243:111-112, 2244:111-112, 2245:111-112, 2246:111-112, 2247:111-112, 2248:111-112, 2249:111-112, 2250:111-112, 2251:111-112, 2252:111-112, 2253:111-112, 2254:111-112, 2255:111-112, 2256:111-112, 2257:111-112, 2258:111-112, 2259:111-112, 2260:111-112, 2261:111-112, 2262:111-112, 2263:111-112, 2264:111-112, 2265:111-112, 2266:111-112, 2267:111-112, 2268:111-112, 2269:111-112, 2270:111-112, 2271:111-112, 2272:111-112, 2273:111-112, 2274:111-112, 2275:111-112, 2276:111-112, 2277:111-112, 2278:111-112, 2279:111-112, 2280:111-112, 2281:111-112, 2282:111-112, 2283:111-112, 2284:111-112, 2285:111-112, 2286:111-112, 2287:111-112, 2288:111-112, 2289:111-112, 2290:111-112, 2291:111-112, 2292:111-112, 2293:111-112, 2294:111-112, 2295:111-112, 2296:111-112, 2297:111-112, 2298:111-112, 2299:111-112, 2300:111-112, 2301:111-112, 2302:111-112, 2303:111-112, 2304:111-112, 2305:111-112, 2306:111-112, 2307:111-112, 2308:111-112, 2309:111-112, 2310:111-112, 2311:111-112, 2312:111-112, 2313:111-112, 2314:111-112, 2315:111-112, 2316:111-112, 2317:111-112, 2318:111-112, 2319:111-112, 2320:111-112, 2321:111-112, 2322:111-112, 2323:111-112, 2324:111-112, 2325:111-112, 2326:111-112, 2327:111-112, 2328:111-112, 2329:111-112, 2330:111-112, 2331:111-112, 2332:111-112, 2333:111-112, 2334:111-112, 2335:111-112, 2336:111-112, 2337:111-112, 2338:111-112, 2339:111-112, 2340:111-112, 2341:111-112, 2342:111-112, 2343:111-112, 2344:111-112, 2345:111-112, 2346:111-112, 2347:111-112, 2348:111-112, 2349:111-112, 2350:111-112, 2351:111-112, 2352:111-112, 2353:111-112, 2354:111-112, 2355:111-112, 2356:111-112, 2357:111-112, 2358:111-112, 2359:111-112, 2360:111-112, 2361:111-112, 2362:111-112, 2363:111-112, 2364:111-112, 2365:111-112, 2366:111-112, 2367:111-112, 2368:111-112, 2369:111-112, 2370:111-112, 2371:111-112, 2372:111-112, 2373:111-112, 2374:111-112, 2375:111-112, 2376:111-112, 2377:111-112, 2378:111-112, 2379:111-112, 2380:111-112, 2381:111-112, 2382:111-112, 2383:111-112, 2384:111-112, 2385:111-112, 2386:111-112, 2387:111-112, 2388:111-112, 2389:111-112, 2390:111-112, 2391:111-112, 2392:111-112, 2393:111-112, 2394:111-112, 2395:111-112, 2396:111-112, 2397:111-112, 2398:111-112, 2399:111-112, 2400:111-112, 2401:111-112, 2402:111-112, 2403:111-112, 2404:111-112, 2405:111-112, 2406:111-112, 2407:111-112, 2408:111-112, 2409:111-112, 2410:111-112, 2411:111-112, 2412:111-112, 2413:111-112, 2414:111-112, 2415:111-112, 2416:111-112, 2417:111-112, 2418:111-112, 2419:111-112, 2420:111-112, 2421:111-112, 2422:111-112, 2423:111-112, 2424:111-112, 2425:111-112, 2426:111-112, 2427:111-112, 2428:111-112, 2429:111-112, 2430:111-112, 2431:111-112, 2432:111-112, 2433:111-112, 2434:111-112, 2435:111-112, 2436:111-112, 2437:111-112, 2438:111-112, 2439:111-112, 2440:111-112, 2441:111-112, 2442:111-112, 2443:111-112, 2444:111-112, 2445:111-112, 2446:111-112, 2447:111-112, 2448:111-112, 2449:111-112, 2450:111-112, 2451:111-112, 2452:111-112, 2453:111-112, 2454:111-112, 2455:111-112, 2456:111-112, 2457:111-112, 2458:111-112, 2459:111-112, 2460:111-112, 2461:111-112, 2462:111-112, 2463:111-112, 2464:111-112, 2465:111-112, 2466:111-112, 2467:111-112, 2468:111-112, 2469:111-112, 2470:111-112, 2471:111-112, 2472:111-112, 2473:111-112, 2474:111-112, 2475:111-112, 2476:111-112, 2477:111-112, 2478:111-112, 2479:111-112, 2480:111-112, 2481:111-112, 2482:111-112, 2483:111-112, 2484:111-112, 2485:111-112, 2486:111-112, 2487:111-112, 2488:111-112, 2489:111-112, 2490:111-112, 2491:111-112, 2492:111-112, 2493:111-112, 2494:111-112, 2495:111-112, 2496:111-112, 2497:111-112, 2498:111-112, 2499:111-112, 2500:111-112, 2501:111-112, 2502:111-112, 2503:111-112, 2504:111-112, 2505:111-112, 2506:111-112, 2507:111-112, 2508:111-112, 2509:111-112, 2510:111-112, 2511:111-112, 2512:111-112, 2513:111-112, 2514:111-112, 2515:111-112, 2516:111-112, 2517:111-112, 2518:111-112, 2519:111-112, 2520:111-112, 2521:111-112, 2522:111-112, 2523:111-112, 2524:111-112, 2525:111-112, 2526:111-112, 2527:111-112, 2528:111-112, 2529:111-112, 2530:111-112, 2531:111-112, 2532:111-112, 2533:111-112, 2534:111-112, 2535:111-112, 2536:111-112, 2537:111-112, 2538:111-112, 2539:111-112, 2540:111-112, 2541:111-112, 2542:111-112, 2543:111-112, 2544:111-112, 2545:111-112, 2546:111-112, 2547:111-112, 2548:111-112, 2549:111-112, 2550:111-112, 2551:111-112, 2552:111-112, 2553:111-112, 2554:111-112, 2555:111-112, 2556:111-112, 2557:111-112, 2558:111-112, 2559:111-112, 2560:111-112, 2561:111-112, 2562:111-112, 2563:111-112, 2564:111-112, 2565:111-112, 2566:111-112, 2567:111-112, 2568:111-112, 2569:111-112, 2570:111-112, 2571:111-112, 2572:111-112, 2573:111-112, 2574:111-112, 2575:111-112, 2576:111-112, 2577:111-112, 2578:111-112, 2579:111-112, 2580:111-112, 2581:111-112, 2582:111-112, 2583:111-112, 2584:111-112, 2585:111-112, 2586:111-112, 2587:111-112, 2588:111-112, 2589:111-112, 2590:111-112, 2591:111-112, 2592:111-112, 2593:111-112, 2594:111-112, 2595:111-112, 2596:111-112, 2597:111-112, 2598:111-112, 2599:111-112, 2600:111-112, 2601:111-112, 2602:111-112, 2603:111-112, 2604:111-112, 2605:111-112, 2606:111-112, 2607:111-112, 2608:111-112, 2609:111-112, 2610:111-112, 2611:111-112, 2612:111-112, 2613:111-112, 2614:111-112, 2615:111-112, 2616:111-112, 2617:111-112, 2618:111-112, 2619:111-112, 2620:111-112, 2621:111-112, 2622:111-112, 2623:111-112, 2624:111-112, 2625:111-112, 2626:111-112, 2627:111-112, 2628:111-112, 2629:111-112, 2630:111-112, 2631:111-112, 2632:111-112, 2633:111-112, 2634:111-112, 2635:111-112, 2636:111-112, 2637:111-112, 2638:111-112, 2639:111-112, 2640:111-112, 2641:111-112, 2642:111-112, 2643:111-112, 2644:111-112, 2645:111-112, 2646:111-112, 2647:111-112, 2648:111-112, 2649:111-112, 2650:111-112, 2651:111-112, 2652:111-112, 2653:111-112, 2654:111-112, 2655:111-112, 2656:111-112, 2657:111-112, 2658:111-112, 2659:111-112, 2660:111-112, 2661:111-112, 2662:111-112, 2663:111-112, 2664:111-112, 2665:111-112, 2666:111-112, 2667:111-112, 2668:111-112, 2669:111-112, 2670:111-112, 2671:111-112, 2672:111-112, 2673:111-112, 2674:111-112, 2675:111-112, 2676:111-112, 2677:111-112, 2678:111-112, 2679:111-112, 2680:111-112, 2681:111-112, 2682:111-112, 2683:111-112, 2684:111-112, 2685:111-112, 2686:111-112, 2687:111-112, 2688:111-112, 2689:111-112, 2690:111-112, 2691:111-112, 2692:111-112, 2693:111-112, 2694:111-112, 2695:111-112, 2696:111-112, 2697:111-112, 2698:111-112, 2699:111-112, 2700:111-112, 2701:111-112, 2702:111-112, 2703:111-112, 2704:111-112, 2705:111-112, 2706:111-112, 2707:111-112, 2708:111-112, 2709:111-112, 2710:111-112, 2711:111-112, 2712:111-112, 2713:111-112, 2714:111-112, 2715:111-112, 2716:111-112, 2717:111-112, 2718:111-112, 2719:111-112, 2720:111-112, 2721:111-112, 2722:111-112, 2723:111-112, 2724:111-112, 2725:111-112, 2726:111-112, 2727:111-112, 2728:111-112, 2729:111-112, 2730:111-112, 2731:111-112, 2732:111-112, 2733:111-112, 2734:111-112, 2735:111-112, 2736:111-112, 2737:111-112, 2738:111-112, 2739:111-112, 2740:111-112, 2741:111-112, 2742:111-112, 2743:111-112, 2744:111-112, 2745:111-112, 2746:111-112, 2747:111-112, 2748:111-112, 2749:111-112, 2750:111-112, 2751:111-112, 2752:111-112, 2753:111-112, 2754:111-112, 2755:111-112, 2756:111-112, 2757:111-112, 2758:111-112, 2759:111-112, 2760:111-112, 2761:111-112, 2762:111-112, 2763:111-112, 2764:111-112, 2765:111-112, 2766:111-112, 2767:111-112, 2768:111-112, 2769:111-112, 2770:111-112, 2771:111-112, 2772:111-112, 2773:111-112, 2774:111-112, 2775:111-112, 2776:111-112, 2777:111-112, 2778:111-112, 2779:111-112, 2780:111-112, 2781:111

לעמדותיהם את הלגיטימציה של תקדים היסטורי מכובד ו"מנהג האבות". ככלל, זוהי הנחה טבעית שהעבר הרחוק הובן והתפרש בהשפעת המושגים והצרכים של ההווה. אולם יש לזכור שבניגוד לתקופה הקיסרית, המאבק על הבנת העבר ופרשנותו התנהל בימי הרפובליקה באופן חופשי, תוך תחרות בין הגורמים הפוליטיים שביקשו ומצאו בעבר הרחוק תימוכין לעמדותיהם. לאף צד לא הייתה שליטה מלאה על עיצוב הזיכרון הקולקטיבי. מאחר והגישה הישירה לאירועי ראשית הרפובליקה הקדומה קשה מאוד, הכוונה היא לבחון תיאוריות של "המצאת" העבר הרפובליקני הרחוק בימי הרפובליקה המאוחרת. בעיקר לאור תנאי הרפובליקה המאוחרת עצמה: באיזה מידה ניתן היה להשפיע על הזיכרון ההיסטורי? מהו הגבול הסביר למניפולציה במקרים אלה? והאם תיאורי העבר ה"חשודים" כמפוברקים, במגמה לשרת צרכים פוליטיים אקטואליים, אכן משרתים צרכים אלה מבחינת תוכנם?

נושא זה הוא הנושא העיקרי במסגרת זו. כנושא משני, ייבחן מיתוס הייסוד של רומא בימי אוגוסטוס – זה שבמרכזו עמד הנסיך הטרויאני איניאס. מרכזיותו של מיתוס זה, שבמידה מסוימת דחק הצידה את המיתוס המסורתי של רומולוס ורמוס, נבעה מהמסורת לפיה המשפחה הקיסרית מתייחסת לאיניאס. ברור גם שתכונותיו האישיות של איניאס, כפי שדמותו עוצבה באפוס של ורגיליוס, "התכתבו" עם מוטיבים אידאולוגיים מרכזיים בפרינקיפט של אוגוסטוס. אולם ורגיליוס לא היה תועמלן גרידא, ואת רומולוס לא ניתן היה לנשל כליל ממעמדו כמייסד העיר. הכוונה היא לבחון את הניואנסים הקשורים בפוליטיקה של זיכרון בנושא זה.

פרויקט המחקר של עוזי ליבנר: "העתיקה מבין שלש החומות היתה כמעט בלתי ניתנת לכיבוש... מלבד יתרון

מיקומה, היה גם בניינה איתן. (שכן) דוד ושלמה והמלכים שמלכו אחריהם התאמצו לבנותה ברחבות, שעליה הייתה גאווה" (מלחמת היהודים ה', 142 – 143). בפסקה זו, המתארת את חומות ירושלים עליהן צר טיטוס, מזהה יוסף בן מתתיהו את 'החומה הראשונה' כמעשה ידיהם של דוד ושלמה, למעלה מאלף שנים קודם לימיו. למרבה העניין, חפירות בעשורים האחרונים הראו שהחומה הראשונה, שנבנתה על ידי החשמונאים בסוף המאה השנייה לפנה"ס, אכן משלבת בתוכה קטעים של חומת אדירים מתקופת המקרא, אם כי לא מימיהם של "דוד ושלמה" אלא מן המאה השמינית לפנה"ס. ניתן רק לשער כי אנשי ירושלים של התקופה החשמונאית, שעשו שימוש בשרידים קדומים אלה, שייכו אותם ל"דוד ושלמה", מייסדי הממלכה והדמויות המפורסמות בתולדות העיר וכי מסורת זו התגלגלה עד שנקבעה בחיבורו של יוספוס. למרות שהמחקר הסוציולוגי וההיסטורי עוסק כמאה שנה בשאלות של 'זיכרון קולקטיבי' וקישורו לאתרים ולעצמים פיזיים בנוף, רק בעשורים האחרונים החלו ארכאולוגים להידרש לסוגיה זו.

בשנה הראשונה יעסוק הפרויקט של עוזי ליבנר במחקר הזיכרון הקולקטיבי הנוגע לסיפורי הראשית וקישורם לאתרים בנוף, בקרב יהודי ארץ ישראל של התקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית. כיצד שרידים של ישובים קדומים, ביצורים או מונומנטים מסוגים שונים התפרשו על ידי יהודי התקופה; כיצד שולבו במסורות שהתייחסו לעבר שלהם, של עמים אחרים, או של דמויות ואירועים היסטוריים (או מיתולוגיים). 'סיפורי הראשית' המהווים את המצע לזיכרונות קולקטיביים של יהודי התקופה לקוחים ברובם מן המקרא אולם ידונו גם מספר דוגמאות המתקשרות למסורות בתר-מקראיות. בשלב הראשון יאספו וינתחו המקורות הספרותיים הרלוונטיים המשתרעים על פני כשמונה מאות שנה – למן ימי הבית השני (כגון ספר היובלים וחיבוריו של יוסף בן מתתיהו), דרך הקורפוס של ספרות חז"ל הארץ-ישראלית, ועד לחיבורים מן התקופה הביזנטית כגון פיוטים או מסורות יהודיות שנשתמרו בכתבי אבות כנסייה כגון אוסביוס והיררונימוס. הגיוון של מקורות אלו מבחינת השפה, הסוגה וכמובן הזמן והמקום בהם נתחברו, יאפשר בחינה השוואתית של הבניית הזיכרון סביב אתרים פיזיים בתקופות ובהקשרים שונים. לדוגמא, ספרות חז"ל נערכה ברובה בגליל, אזור שכמעט ולא נזכר במקרא. עם זאת, מסורות רבות בספרות חז"ל קושרות אירועים או דמויות מקראיות לאתרים בנוף הגלילי הסובב.

בשלב השני, בו טמונה התרומה הפוטנציאלית האמתית של הפרויקט, יבחנו 'זיכרונות' אלו, דרך הפריזמות של המחקר הארכאולוגי, הארכיאולוגי-הנופי (landscape archaeology) והגיאוגרפי-ההיסטורי. מחקר זה יאפשר לעמוד על

זיהויים וזמנם של האתרים אליהם נקשרו 'הזיכרונות' ההיסטוריים (או המדומיינים); לנסות ולשחזר כיצד נראו האתרים הללו בתקופות ההלניסטית-הביזנטית; ולבחון מדוע וכיצד זיכרונות נקשרו דווקא לאתרים ספציפיים אלו. האם יש מאפיינים ארכאולוגיים או טופוגרפיים מסוימים לאתרים הנקשרים לזיכרונות אלו? האם ניתן להצביע על מכנים משותפים לאתרים הנקשרים לרבדים השונים של הזיכרון ההיסטורי (לדוגמא: סוג אתרים הנקשר לסיפורי תקופת האבות וכיבוש הארץ, לתקופת המקרא המאוחרת, או לתקופה הבתר-מקראית)? כמה רחוק אחורה נראה שהזיכרונות הללו משמרים ממד כשלהו של מהימנות היסטורית? האם יש הבדלים בין דפוסי הזיכרון וקישורו לעצמים בנוף בין תקופות שונות, או לדוגמא בין אזורים גיאוגרפיים שהיו מיושבים ברציפות לאזורים בהם ההתיישבות לא הייתה רצופה? האם ניתן לזהות דפוסי בנדידה של זיכרונות בין אתרים שונים בנוף בתקופות שונות, או בין מסורות יהודיות לנוצריות?

פרויקט המחקר של ראובן עמיתי:

Īlī fāt māt? Mamluk-era Society and its Predecessors and Antecedents

Historical consciousness developed early in Islamic culture as expressed in Arabic. The origins and innovation of Islam were from the beginning contrasted to its Jahili antecedents in Arabia, along with the Mediterranean Byzantium Empire and the Sassanid Empire of greater Iran. At the same time, continuities with Jewish (and assorted other Semitic) prophets were highlighted, contraposed to the misbehavior of Jews and Christians in the past and present. All this found expression in a burgeoning historical tradition, the antecedents of which were the prophetic traditions (*hadith*), the more-or-less random assemblages of event notices (*khavar*), and biographical collections (*tabaqat*) concentrating on early Muslims and scholars. Over the generations, these texts were increasingly written down and systematized, gaining a clear chronological and narrative structure. By the early 10th century, we have already full-blown chronicles arranged in annalistic form, represented best by al-Tabari's (d. 923) *Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk* ("The History of Prophets and Kings"). We can note various "auxiliary" historical genres from this time: geographical works, administrative manuals, travel reports, biographical dictionaries, and more. Within all of this, we find surveys of pre-Islamic societies together with the retelling of early Muslim history (Rosenthal 1968; Khalidi 1995; Robinson 2003).

The Mamluk period (1250-1517) in Egypt and Syria saw a remarkable flowering of history writing. We have both universal and local chronicles (with yearly events – *hawadith* – and obituaries – *wafayat*), sultanic biographies, enormous biographical compendia, comprehensive encyclopedias, administrative manuals, and much more that serves the modern historian (Haarmann 1969; Little 1970; Little 1998; Li Guo 1997). Long-term developments were often followed, and at times – for example al-Maqrizi's (d. 1442) topographical based history (*Kitab al-Khitat*) of Cairo – harked back to early Islam and before, as far as the Pharaohs, with plenty of references to its physical remains (Haarmann 1996). For Syria, one can think of the relatively early *al-A'laq al-Khatira* by Ibn Shaddad al-Halabi (d. 1283), a systematic geographical-topographical-historical treatment of Syria and nearby Upper Mesopotamia, taking into account the *longue durée* of regional history, at times even before Islam (Antrim 2007). A later, and local, version is the history of Jerusalem by the local judge Mujir al-Din al-'Ulaymi (d. 1522, but the work was written in the late 15th century), which at times mentions even stories from Biblical times (Little 1995).

This sub-project looks to examine more deeply how the past was perceived by Mamluk-era writers, be they locals or further afield, in light of the working plan of the group:

Stories of Origin: Here the focus will be on the various accounts of the origins of the Turks that have come down to us in Arabic sources of the Mamluk state, comparing them to other stories of Turkish origin. This impinges directly on the examination of memory in project, since the Mamluks themselves were mainly of Turkish provenance, and

these stories of ethnogenesis were of discernable interest to some of them, as well as to scholars. Stories of ethnogenesis of other groups – Mongols, Kurds and Circassians, and – will also be studied, since the members of these groups were both part of the Mamluk military-political elite. The goal here is to examine the question of ethnic identity in this elite, seeing if it has at least some of its basis in historical memories (even if these memories are legendary and fantastic) (Haarmann 1974; Amitai 2004; Irwin 1999). One example of inter-connected stories of ethnogenesis is found in the chronicle of Ibn al-Dawadari (fl. 1330s), when an account of the Mongols' origins tells an anecdote hinting that Turks (i.e. The Mamluks) will eventually defeat them (Graf 1990: 68). A significant corollary of this particular research theme is the question of ethnicity in Mamluk politics, a topic of some discussion in Mamluk (Amitai 2008; Yosef, forthcoming) that needs further clarification, which might be provided by looking at these stories of ethnic origin. Finally, the matter of "Turkishness" (or perhaps, Steppe provenance) as a source of legitimacy will be examined, together with more recognized tropes of just ruler and holy warrior: can we find a connection between the "tough guy" legitimizing motif and Turkishness which is fed by myths of ethnogenesis?

שנה שנייה: רצף ושינוי

בשנה השנייה תעסוק הקבוצה בשאלת היחס לעבר כחלק מהתפיסה העצמית של חברות ומשטרים, עמים ותרבויות. במקרים רבים, היחס לעבר הוא עניין בעל חשיבות אקטואלית רבה. ההווה, מושגיו וצרכיו מעצבים במידה רבה את ראיית העבר; אירועים ודמויות היסטוריות, וההתייחסויות השונות אליהן, משמשים תכופות כ"תגי זיהוי" במחלוקות אקטואליות. עד התקופה המודרנית, טענת הרציפות והדבקות במסורת הייתה לרוב מקור של לגיטימציה, בעוד שאחד מסימני המודרנה הוא דווקא ריבוי ה"מהפכות" המוצהרות. אולם הנאמנות המוצהרת למסורת יכולה לפעמים לכסות על שינויים רדיקליים (ברומא היה נהוג לטעון שזהו "מנהג האבות" של העם הרומי לאמץ חידושים נחוצים), ואילו מאחורי רטוריקה מהפכנית, ואפילו מהפכה ממש, יכולה להסתתר מידה רבה של המשכיות (כפי שטען דה טוקוויל לגבי צרפת לפני ואחרי המהפכה).

משטרי מלוכה מסורתיים נוטים להדגיש את המשכיות ולבנות עליהן את הלגיטימיות שלהם. אולם הדבר עשוי להיות שונה כשמדובר בחילופי דינאסטיות, במיוחד כאשר מי שמפיל שושלת תופס את מקומה. סין, עם ההיסטוריה הקיסרית הארוכה שלה, מספקת דוגמאות רבות לכך. דוגמאות אחרות הן, למשל, הכפשת המלכים המרווינגים על-ידי יורשיהם בצרפת, או היחס לשושלות שונות בתנ"ך. חילופי משטר (מעבר לחילופי שליטים ושושלות) כרוכים לרוב בהתנערות גלויה ומודגשת מהעבר, כשמקור הלגיטימציה של המשטר החדש הוא דווקא בשבירת המשכיות. התנערות "מהפכנית" כזאת רווחת במיוחד בעת המודרנית. הרפובליקה הרומית הייתה בנויה על התנערות מהמלוכה וממורשתה, וסביר שתפיסת המלך האחרון כטירן טופחה לאורך זמן כמעין תשליל של הרפובליקה וערכיה. לעומת זאת, נמנע משטר הפרינקיפט, שהחליף את הרפובליקה, מהתנערות גלויה ממנה וממורשתה, וניסה כנראה בתחילת דרכו לשאוב לגיטימיות ממצג-שווא של שמירה על רציפות.

בחברות בהן מתאפשרים דיון ציבורי חופשי וכתובה היסטורית חופשית, העבר משמש תכופות כזירה להתמודדות גלויה בין תפיסות שונות, כמו במקרה של ויכוחים ישראלים על המחתרות, אלטלנה, או "מי רצח את ארלוזורוב", ובשנים האחרונות – על קליטת העלייה המונית בשנות החמישים; או הוויכוחים בצרפת על המהפכה "הגדולה" ועל שלביה השונים. במשטרים אוטוריטריים, השלטון נוטל לעצמו זכות לעצב את הזיכרון, ולקבוע את "הטובים והרעים" בעבר הלאומי. אולם לא תמיד הוא מצליח בכך, בין היתר משום שהיחס לעבר עשוי לשמש נושא למאבקים פנימיים בתוך השלטון, כמו בברית המועצות שאחרי סטלין או בסין שאחרי מאו.

שינויים מדיניים, אתניים, תרבותיים ודתיים, כתוצאה מכיבושים, מיוזגים ושינויים תרבותיים, נדידות עמים ועליית דתות חדשות, מעוררים דילמות מורכבות של יחס לעבר הרחוק והקרוב, הממשי והמיתולוגי, לא פחות, ולעתים יותר, מאשר שינויים פוליטיים, חברתיים ומשפטיים. כדוגמה ניתן לצין את היחס המורכב של הכנסייה הנוצרית למורשת העולם הקלאסי; יחס עולם האסלאם לתרבויות הקודמות בארצות שהפכו לחלק מעולם זה; התפיסות השונות של זהות לאומית באירופה, על החשיבות שיוחסה למרכיבים הקלטיים, הרומיים והגרמניים; היחס באמריקה הלטינית להיבט הספרדי, שמקורו בכיבוש הספרדי, לעומת ההיבט הילידי, בזהותן; ויכוחים במצריים על החשיבות של המורשת הפרעונית מול הזהות הערבית, כמו גם שאלת היחס בכל העולם הערבי והמוסלמי המודרני לעבר הפרה-אסלאמי של ארצות אלה.

בכל המקרים האלה, מדובר גם בשאלות של מדיניות רשמית ותעמולה שלטונית, גם בשאלות של שיח ציבורי, גם בשאלות של ההיסטוריוגרפיה וההשפעות השונות העלייה, ולעתים קרובות – גם במעשים פיזיים כמו הקמת אנדרטאות או סילוקן, טיפוח או הרס של שרידים או אתרים היסטוריים, ארכאולוגיה ופוליטיקה ארכאולוגית, או ניסיונות לעצב זיכרון היסטורי על-ידי מתן שמות והחלפתם. בכל ההיבטים האלה, שאלת היחס של חברה לעבר הקרוב והרחוק היא מהותית להבנתה.

פרויקט המחקר של נילי ואזנה : שאלת היחס של החברה הישראלית לשרידיהם הפיזיים של תרבויות העבר מרתקת במיוחד. לשרידי העבר יש מקום חשוב במיוחד בניתוח סיפורי כיבוש הארץ, הערים השרופות והחרבות שהכתוב מעיד עליהן 'עד היום הזה' וכן הביטוי 'הערים העמדות על תלם' (יהו' יא, 13) בהקשר של כיבוש חצור. כתובים אלה מלמדים שהישראלים זיהו נאמנה את התלים הגדולים ברחבי ארץ ישראל ותלו בהן את התרבות הכנענית הקדומה. עניין זה עומד במרכז הנימה האיטילוגית המאפיינת את סיפורי הכיבוש, ולביטויים שחותמים סיפורי כיבוש רבים במילים 'עד היום הזה' ומתייחסים למצבות בירדן או בגלגל, לגל אבנים בשער העי או על פיה של מערה במקדה, לשם מקום כמו העי או גלגל, או אפילו לשרידים אנושיים מתקופת הכיבוש כמו קיומה של קבוצה שמיוחסת לרחב הזונה ומשפחתה בקרב בני ישראל 'עד היום הזה'.

באמצעות הרכיבים האטילוגיים הסופר המקראי יוצר מודעות היסטורית ברורה, בעלת מסר חינוכי. מסר זה אמור לעבור מדור לדור, כפי שנאמר מפורשות על ידי 'שאלת הילדים' (שמואל א', 10), ביחס לפסח: "וְהָיָה, כִּי-יֵאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" (שמו' יב, 26) או למראה האבנים העומדות בגלגל: "לְמַעַן, תִּהְיֶה זֹאת--בְּקִרְבְּכֶם כִּי-יִשְׁאַלְוּ בְנֵיכֶם מָה לָאֵמֹר מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לָכֶם" (יהו' ד, 6). ברכיבים האטילוגיים בסיפורי העבר במקרא יש לפיכך זמן סיפר משולש: המחבר מצביע על השרידים של העבר (הוא העבר של העבר) בזמן הסיפור (הוא העבר), וצופה לשאלת הילדים בעתיד (הוא ההווה של המספר). נקודת המוצא של מצבות זיכרון אלה היא לשמש עדות וזכר לעבר הירואי של העם, ולהלל את גדולת האל המושיע. השאלה שאותה אציב במוקד המחקר של מצבות זיכרון אלה היא מדוע 'נבחרו' לתפקיד זה אתרים שוליים, הן גאוגרפית (ערד, יריחו, חצור), הן מבחינת מקומם בזיכרון הלאומי. אף אחת מן הערים הכבושות שעליהן מספר ספר יהושע אינה ממלאת תפקיד דתי או פוליטי מרכזי בהיסטוריה של עם ישראל. לפיכך, יש לבחון את מקומן על שאלת הרצף והשינוי, בתפקיד נציגות התרבות הכנענית הקודמת שהיתה חייבת לפנות את מקומה לתרבות הישראלית, אבל להשאיר עדויות בשטח לצרכים חינוכיים.

פרויקט המחקר של עוזי ליבנר : בשנה השנייה יעסוק פרויקט המחקר של עוזי ליבנר באופני השימוש בתרבות החומרית בעזרתה יצרו יהודים בתקופות ההלניסטית-הביזנטית תודעה (או אשליה) של רצף אל מול מציאות היסטורית משתנה. להבדיל מספרות היסטורית, בפרט זו ההיסטוריוגרפית, בה ניתן לעמוד בדרך כלל באופן ישיר על מגמתיות שנועדה ליצור תחושה של רציפות, הביטויים החומריים והאמנותיים של תופעה זו אינם תמיד חד משמעיים, ונתונים לפרשנות. כדי להתמודד עם אתגר זה יסתייע המחקר גם בבחינה של מקורות ספרותיים רלוונטיים. בשלב הראשון יאספו כל הדוגמאות שנראה כי הן משקפות ניסיונות כאלה ויסווגו ויונתחו על פי מספר פרמטרים, כגון: למתי מתוארכת הדוגמא? לאיזה תקופה בעבר (האמתי או המדומיין) נראה כי מנסים ליצור את תודעה הרצף? עד כמה הממצא נפוץ? האם הממצא שייך

לספירה הפרטית (בית מגורים, מערת קבורה), הקהילתית המקומית (בית כנסת), או הכללית (מטבעות) וכן מי עומד מאחורי היוזמה: הפרט, קהילה מקומית, או הנהגה דתית או לאומית?

לדוגמא, מטבעות החשמונאיים, שטביעתם החלה מימיו של יוחנן הורקנוס ואילך, נושאים כתובות בכתב דעץ שרווח בתקופת המקרא, אף שזה הוחלף דורות רבים קודם לכן בכתב המרובע. נראה כי הרקע לבחירה זו נעוץ הן בעצם החידוש של טביעה עצמאית, המהווה סממן מובהק לשלטון וריבונות, ובפרט בעובדת ייסודה של דינסטיה. שכן, לאחר שנות דור (167 – 134 לפנה"ס), במהלכן עברה ההנהגה בין האחים החשמונאיים, עם הרצחו של שמעון עולה להנהגה בנו יוחנן ואחריו מולכים צאצאיו. מן המקורות ההיסטוריים נראה כי חידושים אלה (בפרט ייסודה של דינסטיה שאינה ממלכית יהודה), עוררה מחלוקת חריפה בחברה היהודית. נראה כי ניתן אפוא לפרש את הבחירה בכתב העברי הקדום כצעד שנועד ליצור תודעה של רצף עם העבר המקראי הזוהר ובכך להקנות לגיטימציה לשלטון ולדינסטיה החשמונאית. ראוי גם להדגיש את אופיו של ה'מדינה' שנבחר להעברת המסר – פרוטות ברוזנה קטנות שיוצרו בכמויות עצומות והיו מצויות בכל רבדי האוכלוסייה. דומה אם כן כי לפנינו דוגמא של יוזמה שלטונית המנסה ליצור אשליה של רצף אל מול שינוי היסטורי משמעותי, וכל זאת דרך ביטוי חומרי, המצוי למעשה בכל כיו. כמאה שלושים שנה לאחר סופה של הממלכה החשמונאית אנו פוגשים תופעה זו בשנית, הפעם על מטבעות המרד הגדול ולאחר מכן מטבעות מרד בר כוכבא. לצד הדמיון, ישנם גם הבדלים בולטים בין המקרים, הן בכיתוב ובסמלים ובפרט בכל הנוגע למוטיבציה ולקונטקסט ההיסטורי. שכן במקרים אלו לא מדובר בדינסטיה הזקוקה לגיטימציה, אלא בניסיון לעורר רגשות פטריסטיים לשם תמיכה במרד, שעל פניו נועד לשנות את המציאות ההיסטורית על ידי פריקת עולה של רומא. להבדיל אם כן ממטבעות החשמונאים, בהם יש ביטוי למלוכה, אם במפורש ('אלכסנדרוס באזילאוס'), ואם במשתמע (עטרת מלוכה, כוכב), מטבעות המרידות מאופיינים בעיקר בכתובות וסמלים הקשורים לחירות ('שנת שתים לחרות ציון') ולירושלים והמקדש ('ירושלים הקדושה', ציורי ארבעת המינים, גביע העומר (?), חזית המקדש, חצוצרות הכסף וכד').

חורבן המקדש בשנת 70 לסה"נ, הביא לתמורות היסטוריות ודתיות עמוקות בחברה היהודית, שכן הפולחן היהודי התרכז באתר זה. בתי הכנסת הספורים המוכרים לנו מימי הבית השני, חפים כמעט לחלוטין מעיטורים כלשהם, ופרט לאבן המסתורית ממגדלא, גם נטולי אמנות דתית וכל רמז חומרי למקדש בירושלים. התמונה משתנה בחדות בבתי הכנסת שלאחר החורבן, בהם ניתן למצוא ביטויים חומריים רבים שנועדו ליצור זיקה, וכנראה תודעת רצף, עם העבר המקדשי. אלו מופיעים כבר משלב מוקדם יחסית, כגון בית הכנסת בדורה אירופוס מן המאה השלישית הפונה לירושלים, שמעל היכלית ארון הקודש מופיע ציור של חזית המקדש, ולצדה המנורה, ארבעת המינים וסצנת העקידה (=הר המוריה). הזיקה למקדש והניסיון ליצור תחושת רציפות עם המקדש עולה גם במקורות הספרותיים, לדוגמא בהלכה כי פתח בית הכנסת יהיה במזרח כיוון שכן היה במקדש (תוספתא מגילה ג, כב). הביטויים החומריים המנסים ליצור תודעת רצף בין בית הכנסת והמקדש הולכים ומתרבים עם הזמן, ורווחים מאוד בבתי הכנסת שלאחר עליית הנצרות האימפריאלית, אולי בגלל הפולמוס מיהו 'ישראל האמתית'. בין היתר ניתן למנות את עיצובה של היכלית ארון הקודש בצורת חזית מקדש; הצבת מנורות שבעת קנים תלת ממדיות; כתובות של משמרות הכהנים המשרתות במקדש; פסיפסים עם מוטיבים מקדשיים וסצנות מקדשיות ועוד ביטויים של "תפאורה מקדשית".

לאחר איסוף וניתוח כל מקרי המבחן, ניתן יהיה להבהיר שאלות רוחביות ועקרוניות ולהציג סינתזה של התופעה. באילו סיטואציות יש ניסיון ליצור תחושת רצף? אילו ביטויים חומריים העדיפו בכדי ליצור תחושת רצף? אל איזה עבר בוחרים להתחבר? האם יש הבדלים בין תופעות אלו שהן פרי יוזמה שלטונית ליוזמות שצמחו מלמטה? האם יש הבדלים בין ייצוגים ספרותיים או אפיגרפיים של התופעה, לייצוגים אמנותיים המיועדים כנראה לקהל רחב יותר? וכד'.

פרויקט המחקר של אלכסנדר יעקובסון: בשנה זו יעסוק המחקר ביחס, בימי הקיסר הראשון אוגוסטוס ובימי ויורשו טיבריוס, לאירועי מלחמות האזרחים ששמו לה קץ לרפובליקה והעלו את הקיסרות. מה הייתה תפיסת העבר המוצהרת

של אוגוסטוס וטיבריוס בנושאים אלה, ובאיזו מידה היא נכפתה על כותבי ההיסטוריה ועל החברה הרומית? אלו תפיסות רוחו בנושאים אלה בקרב האליטה המשכילה ברומא?

באשר ל"מהפכה הרומית", ניתן היה לצפות שהמשטר הקיסרי יראה בביטוי אהדה כלפי גיבורי המאבק האנטי-קיסרי (היינו, המאבק נגד יוליוס קיסר ונגד אוגוסטוס עצמו בתחילת דרכו) ביטוי לחוסר-נאמנות פוליטית. אולם למעשה, גילה אוגוסטוס גמישות רבה בעניין זה, וההיסטוריוגרפיה של התקופה הייתה הרבה יותר "רפובליקנית" מכפי שניתן היה לצפות. ברור שתופעה זו היא חלק חשוב מהאופי ה"ליברלי" יחסית (בוודאי בהשוואה למה שבא אחר-כך) של הפרינקיפט של אוגוסטוס. אולם סביר שהיא הייתה קשורה גם ביומרה המוצהרת של המשטר להיות סוג של "רפובליקה שהוחזרה על כנה" – אם אומנם הייתה יומרה כזאת, דבר שההיסטוריונים של התקופה חלוקים עליו. יומרה זו, אם הייתה, פירושה שלפנינו מקרה של שינוי מוכחש ורצף מדומה: המשטר הקיסרי מתכחש לאופיו המהפכני, בין היתר על ידי אימוץ (חלקי) של פרספקטיבה היסטורית המתאימה להכחשה זו. מובן שאימוץ כזה לא יכול היה להיות מלא: את פומפיוס "הגדול", מרחיב האימפריה, ניתן היה "לאמץ" בקלות למרות שהיה יריבו של יוליוס קיסר במלחמת האזרחים, אך לא את רוצחו של קיסר, "אביו האלוהי" של אוגוסטוס.

אוגוסטוס קרא לליוויס היסטוריון "פומפיאני", ונמסר שהדברים נאמרו ברוח טובה ולא פגמו ב"ידידותם" של השניים. ייתכן שלא מדובר רק בגילוי של מתינות וסבלנות מצד השליט: אם אכן טען אוגוסטוס שהוא החזיר את הרפובליקה, הרי שהוא עצמו היה אמור למעשה להיות "פומפיאני", לפחות במידה מסוימת. שאלת היחס לרוצח יוליוס קיסר הייתה רגישה יותר. אולם נראה שגם בנושא זה ניתנה מידה של חופש לאלה שהיו שותפים להערצת העבר הרפובליקני וגיבוריו, עמדה שרווחה במעמדות הגבוהים. ניתן לשאול אם מדובר כאן בליברליות של השליט, או בחלק מניסיון להסוות את עצם קיומו של שלטון יחיד שהחליף את הרפובליקה - או בשילוב כלשהו של שני הדברים, (מאחר שיתכן כי המסרים הרשמיים בנושא זה מעורפלים בכוונה). היחס ליוליוס קיסר עצמו הוא נושא מורכב. היסטוריונים חלוקים בהערכותיהם בשאלה אם אוגוסטוס ניסה "לתפוס מרחק" מדמותו של "אביו האלוהי" כפוליטיקאי וכדיקטטור, במיוחד לאחר "ההסדר הראשון" של 27 לפני הספירה ובהמשך שלטונו כפרינקפס. ברור שלא הייתה התנערות גלויה, אבל ניתן להבחין באמביוולנטיות מסוימת, שהשתלבה היטב בדימוי הלא-דיקטטורי שאוגוסטוס ביקש לטפח. גם בחינת יחסו של אוגוסטוס לאירועי "המהפכה הרומית", וגם בחינת יחסו לדמותו של יוליוס קיסר, יכולות לעזור בהבהרת האופן שבו הציג אוגוסטוס בפני הציבור את טבעו הפוליטי של שלטונו.

בימי טיבריוס, חלה הקשחה בנושא זה, כחלק מההחרפה הכללית באופיו האוטוקרטי הגלוי של הפרינקיפט. במקרה מפורסם נתבע לדין ונאלץ להתאבד היסטוריון ששיבח בכתביו (שפרסומם בימי אוגוסטוס עבר בשלום) את ברוטוס ואת קאסיוס, רוצחי קיסר. בימי טיבריוס גם הוצאו להורג אנשים שהורשעו בפגיעה בזכרו של אוגוסטוס. יחד עם זאת, ניתוח מדוקדק של כתבי Velleius Paterculus שנחשב לנאמן מובהק של השלטון, עשוי להראות שהאליטה המשכילה (גם "אנשים חדשים" שלא באו מאריסטוקרטיה סנטוראלית) עדיין הושפעה בתקופה זו מהמסורת הרפובליקנית.

פרויקט המחקר של ראובן עמיתי:

Continuity and Change: This will focus on perceptions of the Mamluk system of military slavery (Ayalon 1951; Amitai 2006; Rabbat 2000) – from its antecedents to the Mamluk Sultanate itself. Ibn Khaldun's (d. 1405) *tour d'horizon* of the history of military slavery is well known (Ayalon 1980), but what was its historiographical impact? Did other historians discuss the rise and development of this institution before the advent of the Sultanate in 1250, already from the early ninth century? What does it mean when 15th century historians look to the Mamluk "Golden Age" of the early sultans (Baybars and Qalawun) (Levanoni 2001)? How is the history of the Mongols (the Mamluks' most serious adversaries) worked into the narrative of Mamluk history (Amitai and Biran, forthcoming)? In other words, overall do Mamluk-era historians have a sense of the development of the institution of military slavery? No

less important, did the Mamluks themselves think about these matters and if so, how did this affect them, not the least in the realm of policy in administration, military affairs, construction of monumental buildings and religion.

שנה שלישית: זיכרון ו(ה)שכחה

הנושאים אשר נדונו בשנתיים הראשונות של הקבוצה, מצביעים על חשיבותו של ההווה לאופן שבו חברות תופסות ומעצבות את עברן. שנת המחקר השלישית תוקדש לבחינת השאלות של זיכרון ושכחה (או השכחה) של העבר בקרב החברות הנחקרות. בשנה זו יבחנו החוקרים אילו דמויות ואילו סוגים של אירועי עבר (אמיתיים או מדומיינים) נטו הקבוצות הנחקרות 'לזכור', מאילו התעלמו עד שנשכחו, ואילו הודחקו והושכחו במתכוון. הנחת המוצא היא שבכתיבה היסטורית, שהנה סלקטיבית במהותה, ישנה השפעה מכרעת לעולמו של הכותב והשקפותיו על בחירתו מה לתעד וכיצד, ממה יש להתעלם, ומה יש לנסות לטשטש ולהשכיח. עם זאת, כתיבה היסטורית אינה מתבצעת בחלל הריק וישנם גבולות ליכולתו של היסטוריון לעצב את העבר. הוא אינו יכול לדוגמא להתעלם מן 'המפורסמות', ודאי כשהדבר נוגע לעבר הקרוב, לדמויות שהן או ממשיכיהן עדיין פעילות, או כזיכרון האירועים עדיין טרי. בחינה של ספרות כזו על פני המישך הארוך, עליו מתפרסים חברי הקבוצה, תאפשר לעמוד על מגמות שונות בזכירת העבר או השכחתו בתקופות ואזורים שונים ותחת שליטים שונים. לצד כתיבה היסטוריוגרפית, שמשקפת את התייחסותה של האליטה לעבר, ולעיתים קרובות גם משמשת ככלי אידיאולוגי או פוליטי של המעמד השליט, ישנן סוגות אחרות העשויות לשקף מגמות ופרספקטיבות אחרות של 'העבר' ומה ממנו יש לזכור ומה להשכיח. על אלה ניתן למנות לדוגמא, חיבורים גיאוגרפיים, תעודות משפטיות, וספרות דתית או ליטורגית. סוגות אלה אינן עשויות כמובן מעור אחד וגם בהן ניתן לזהות מגמתיות, אולם זו עשויה להיות שונה מהאג'נדה המצויה בכתיבה היסטוריוגרפית. היא עשויה גם להכיל יותר התייחסויות 'המשיחות לפי תומך' וידיעות המשקפות מסורות עממיות על 'העבר'. הפרספקטיבות השונות של חברי הקבוצה יאפשרו לעמוד על דפוסים של זיכרון ו(ה)שכחה בסוגות ובתקופות שונות, לדוגמא ביחס לשליטים "טובים" או "טירנים", ביחס לקבוצת הזהות או לקבוצות של "אחרים", או ביחס לעמים שכבשו את הקבוצה או נכבשו על ידיה.

מקום מיוחד תופסים 'זיכרונות' הנקשרים אל עצמים בנוף. כבר מוריס האלבווקס, שטבע בראשית המאה ה-20 את המונח 'זיכרון קולקטיבי' לציון הבנייה של מסורות של עבר משותף ומקומן החשוב בהיות הקבוצתית בהווה, עמד על המרכזיות של קישור הזיכרון אל מקום או מרחב גיאוגרפי (Halbwachs 1925, 1941). רעיון זה הורחב ופותח במחצית השנייה של המאה ה-20, במחקרים דוגמת זה של לוונטל (Lowenthal 2015) או של פייר נורה על 'מחוזות הזיכרון' (Les Lieux de mémoire). טבעי אם כן כי בתקופות שונות יקשרו 'זיכרונות' שונים לאותם מרחבים גיאוגרפיים ולאותם עצמים בנוף, והדבר קורה גם בקרב קבוצות בו-זמניות החולקות מרחב משותף ('הר הבית' ו'חראם אל-שריף' היא דוגמא טריוויאלית לקורא הישראלי). שלשה מחברי הקבוצה עוסקים בדרום הלבנט ובהיבטים הנוגעים למקומות ומרחבים גיאוגרפיים בתקופות שונות. העבודה המשותפת תאפשר לעמוד על סוגיות כגון: כיצד התייחסו קבוצות העבר הנחקרות אל מונומנטים, אל ערים עתיקות, ואל מקדשים שהותירו דורות קודמים או תרבויות שקדמו להן? האם 'הזיכרון' קושר את העצמים הללו רק לעברה של קבוצת הזהות? במידה וכן, האם יש זמן "מועדף" בעבר זה אליו נוטים לקשור 'זכרונות'? האם ישנם 'זיכרונות' המשתמרים גם כשיש חילופים של קבוצות אתניות במרחב? במידה וכן, היש הבדל בין תרבויות הרואות עצמן מנותקות מאלו שקדמו להן (כגון "ישראלים" ו"כנענים") לאלו שראו את עצמם כממשיכים ויורשים, גם אם לא רצופים ("יהודים" ו"ישראלים"), או כאלה שהיו בתחרות עם הקודמים (נוצרים ויהודים)? האם יש 'שכחה', 'השכחה', או אף מחיקה פיזית של עדויות לתרבויות אחרות? כמה רחוק אחורה הולכים 'הזיכרונות'? האם חלקם מהימנים מבחינה היסטורית וארכאולוגית? האם קיימים הבדלים בין 'זיכרונות' מסוג זה ברבדים שונים של אותה החברה, כגון בספרות היסטוריוגרפית לעומת ספרות המשקפת רבדים עממיים? האם וכיצד משתמשים ב'זכרונות' הכתובים בנוף? ככלי אידיאולוגי ופוליטי?

מרכיב נוסף ב'זיכרונות' הקשורים לעצמים פיזיים, מוצא את ביטויי בטקסים של "חתימה בנוף" (כגון הקמת מצבה או גל אבנים) שנועד לשמר "זיכרון היסטורי" של אירוע הקשור למקום או למרחב הגיאוגרפי (כריתת ברית, חציית הירדן וכד'). דוגמאות משוכללות יותר כוללות אקט של כתיבה טקסטית המנציחה בכתב זיכרון הקשור למקום (אסטלת ניצחון, כתיבה על גבי 'אבנים', וכד'). תופעה זו מוכרת הן ממקורות היסטוריים המספרים אודותיה, כגון ספר יהושע, והן מן הממצא הארכאולוגי, כגון מצבת מישע או כתובת תל דן. בחינה דיאכרונית של התופעות השונות תאפשר להבהיר סוגיות כגון אילו מקומות ואילו אירועים נוהגות חברות שונות לציין ובאילו אופנים? מתי נעשה הדבר בכתובת ומתי במונומנט אחר? האם יש מאפיינים טופוגרפיים מסוימים למקומות המצוינים בנוף? מה מנסים להשכיח ואילו פרקטיקות משמשות לכך (ניפוץ מצבות? הרס מקומות פולחן)?

פרויקט המחקר של נילי ואזנה: מקרה הזיכרון ו(ה)שכחה המובהק ביותר במקרא הוא הציווי של האל למשה למחות את זכר עמלק באמצעות הנחייה אוקסימורונית מרתקת: "כְּתֹב זֶאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר, וְשִׁים, בְּאֶזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ: כִּי-מָחָה אֶמְחָה אֶת-זִכְרֵ עַמְלֵק, מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם" (שמי' יז, 14). הכתיבה של סיפור הציווי מוסיפה רובד נוסף של עניין לסוגיית הזיכרון וההשכחה, שכן היא מבטיחה שהדברים ייכתבו לא רק על גבי אבן באתר רפידים וייקראו באזני יהושע, אלא ייכנסו לספרות המקראית הקאנונית ויימסרו הלאה. השאלה שבה יתמקד המחקר של נילי ואזנה בשנה זו תהיה היחס בין זיכרון ו(ה)שכחה ובין כתיבה. הן כתיבה מונומנטלית, דוגמת הכתיבה של 'משנה תורת משה' על האבנים בהר עיבל (יהו' ח, 32), הן כתיבה ספרותית שנועדה להיות מועתקת ולבסוף הוכנסה לקאנון המקראי. הצלע השלישית בבחינת הזיקה שבין הזיכרון הכתוב ו(ה)שכחה, היא העדות הארכיאולוגית. שני אתרים מקראיים חשובים באזור ארץ ישראל, דיר עלא בעמק הירדן וכונתילת עגירוד בצפון סיני מלמדים שהיה קיים נוהג לכתוב בדיו על גבי טיח של אתרי פולחן. 'ספר בלעם בר בעור' שנכתב על גבי הטיח בדיר עלא מספר על דחיית גזירה אלוהית של חורבן, ושיר ניצחון ששרידיו נתגלו בכונתילת עגירוד מהלל את אל 'ביום מלחמת'. ההקשר של הסכנה ומניעתה וסיפור שנכתב בדיו על הטיח באתר הקדוש יעמדו במרכז המחקר. המחקר יבחן את הקשר שבין סיפורי ייסוד פולחן, ניצחון, וזיכרון על ידי כתיבה בטיח על גבי קיר אתר הפולחן.

פרויקט המחקר של אלכסנדר יעקובסון: בשנה זו יעסוק המחקר של אלכס יעקובסון ביחס לקיסרים קודמים – קודמו הישיר של השליט הנוכחי, וקודמים רחוקים יותר. כיצד זכרו הקיסרים את קודמיהם, וכיצד ניסו לפעמים לפגוע בזכרם (עד כדי "מחיקתו" הרשמית)? מה היו גבולות המותר והאסור בהתייחסותם של אנשים אחרים (כולל היסטוריונים), לשליטים קודמים, ומה היו הגורמים שקבעו את "מדיניות הזיכרון" של הקיסרים השונים? כיצד השפיעה דעת הקהל, במיוחד זו הסנטוראלית, על מדיניות השליטים בנושא זה?

תופעה מוכרת במחקר היא שבמקרים רבים קיסרים רומיים לא גילו כלפי קודמיהם אותה מידה של "סולידריות" שהיא בדרך כלל טבעית למשטר מונרכי הבנוי על ירושה והמשכיות. לעתים קרובות הם הסתייגו ואף התנערו מקודמיהם, במידות שונות של בוטות, ואפשרו לאחרים לבקר אותם, לעתים בחריפות. מטבע הדברים, המקרים הבוטים ביותר של התנערות התרחשו כאשר נשברה ההמשכיות הדינסטית. הדוגמאות המובהקות הן היחס לנרון ולדומיטיאנוס, שמותם שם קץ לשושלת הראשונה והשנייה, בהתאמה, של הקיסרות. ואולם היו מקרים של התנערות גלויה גם תוך כדי המשך שלטונה של אותה שושלת – כמו במקרה של יחסו של קלאודיוס לגאיוס קליגולה. גורמים רבים השפיעו על מידת ההמשכיות, או חוסר-ההמשכיות, שגילו הקיסרים כלפי קודמיהם הישירים והרחוקים יותר. מה שפעל לטובת התנערות מקיסרים שנחשבו ל"טירנים" על-ידי המעמדות הגבוהים, ובראשם הסנאט, היה רצונם של קיסרים מסוימים להראות שהם מתכוונים להיות "קיסרים טובים" מנקודת ראות סנטוראלית. מחוות של התנערות מקיסרים קודמים לא-אהודים על הסנאט, אופייניות לקיסרים "טובים" ולתקופה הראשונה, "הטובה", בימי שלטונם של אותם שליטים שהיו עתידים להתדרדר לעריצות. בהמשך, לאחר תפנית אוטוקרטית אנטי-סנטוראלית באופי שלטונם, היה עשוי גם לבוא שינוי ביחס לשליטי העבר. במקרה של היחס לנרון, חלק ממשיכו בעת מלחמת האזרחים של "שנת ארבעת הקיסרים" ניסו לתמרן בין הצורך לרצות את המעמדות הגבוהים שהיו עוינים לזכרו, ולבין הרצון להיבנות מהפופולריות שהייתה לו בקרב חלקים מהמעמדות הנמוכים.

גם כאשר קיסרים התנערו מקודמיהם, הם שמרו לרוב על מגבלות מסוימות שנבעו מהצורך לשמור על ההמשכיות המעשית של השלטון הקיסרי ובמידה מסוימת – על יוקרתו כצורת משטר. ניתן לומר שאת העושר הרב של מידע שלילי על קיסרים רומיים העומד לרשותנו, ממקורות שנכתבו תחת השלטון הקיסרי, אנו חייבים במידה רבה לנכונותם של קיסרים רבים לאמץ יחס ביקורתי כלפי קודמיהם ולהרשות לאחרים לעשות זאת. נראה שמדובר כאן באחד האפיונים הייחודיים של המונרכיה הקיסרית הרומית. הכוונה היא אפוא לבחון את התופעה ולעמוד על סיבותיה ועל הגורמים השונים שקבעו את גורל זכרו של קיסר רומי לאחר מותו : מי להאדרת שמו ומי למחיקת זכרו, מי להאלהה ומי ל"הדלעה", כשם הפרודיה הארסית של סנקה על האלהתו של קלאודיוס.

פרויקט המחקר של עוזי ליבנר : בשנה השלישית יעסוק פרויקט המחקר של עוזי ליבנר בזיכרון ו(ה)שכחה של אתרי פולחן בארץ ישראל ועבר הירדן במהלך התקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית. הבחירה להתרכז באתרי פולחן נובעת מעובדת היותם מוקדים שסביבם מתכנסת האוכלוסייה המקומית ובהם היא מבטאת את זהותה. אחת התופעות המרתקות של העולם העתיק היא השתמרות ה- *locus sanctus* והרציפות של פולחן באתרים נקודתיים, לעיתים משך מאות בשנים ותוך מעברים בין תרבויות שונות שאכלסו את האזור. תופעה זו מוכרת בלבנט כבר מתקופות קדומות מאוד, לדוגמא ממקדשים מתקופת הברונזה שנבנו זה על גבי זה, באתרים כגון מגידו, חצור או לכיש. התופעה מוכרת במרחב גם מן התקופות הקלאסיות, כמו לדוגמא הר הבית שם הקים הדריאנוס "במקומו של מקדש האלוהים מקדש אחר לזאוס" (קאסיוס דיו, 12. 1). דוגמא זו מייצגת הצהרה פוליטית על ידי 'מחיקתו' ו'השכחתו' של הפולחן הקדום והחלפתו בפולחן חדש של הכובש. במקרים של העדר עדויות למעורבות שלטונית בעניין, ניתן להניח כי יסוד פולחן חדש על גבי ישן משקף תמורות אתניות באתר ואקט של 'השכחה' על ידי האוכלוסייה המקומית, כמו לדוגמא כנסייה בגרסה שנבנתה על גבי בית כנסת. במקרים אחרים יש עדויות רק למחיקה והשכחה של הפולחן הקדום, ללא הקמה של פולחן המנצחים במקום. דוגמא מאלפת היא המקדש השומרני בהר גריזים שהוחרב על ידי יוחנן הורקנוס (112 לפנה"ס לערך) ונותר בחורבנו משך מאות שנים, עד למרד השומרונים במאה החמישית שבעקבותיו בנה הקיסר זנון על גביו כנסייה מרשימה. למרבה העניין, מקדש רומי לזאוס, שנבנה כנראה כאקט הצהרתי (ראשית המאה ה' לסה"נ לערך), לא נבנה על גבי המקדש השומרני החרב אלא דווקא על כתף הררית סמוכה, המתנשאת מעל העיר שכם.

עם זאת, דוגמאות ארכאולוגיות רבות הן דווקא של 'זיכרון' ושל רציפות פולחנית באתר על ידי אותה קבוצה אתנית או דתית. תופעה זו מוכרת הן במקדשים אליליים, הן בבתי כנסת והן בכנסיות. באתרים רבים לדוגמא, מוכרים בתי כנסת שנבנו זה על גבי זה, לעיתים משך מאות שנים, כגון חמת טבריה בה התגלו בתי כנסת שנבנו זה על גבי זה, למן המאה השלישית ועד השמינית לסה"נ. בחלק מן המקרים אפשר לעמוד על היבטים ספציפיים של 'הזיכרון' ועל יחס הכבוד שרחשו מקימי המבנה המאוחר, לשרידיו של זה הישן. תופעה זו מתבטאת, לדוגמא, בגניזת פריטים אדריכליים של היכלית ארון הקודש הישנה, מתחת לבמת ארון הקודש של המבנה החדש. מתחת לבית הכנסת מן המאה השלישית לסה"נ בואדי חמאם, התגלו שרידי מבנה ציבור מעוטר שלפי כל הסימנים היה כנראה בית כנסת מימי הבית השני ודוגמאות דומות החלו לצוץ בעוד אתרים בגליל. אלו מצביעות כנראה על 'זיכרון' והמשכיות בתפיסת המקום גם תוך תמורות באופי הפולחן ובהיסטוריה הדתית של אותה הקבוצה עצמה.

עד היום לא נעשתה עבודה שיטתית לבחינת התופעה דלעיל במרחב הארץ-ישראלי בתקופות הקלאסיות והפרויקט המתוכנן מיועד למלא חלל זה. בשלב הראשון יאספו כלל העדויות הארכאולוגיות של התופעה ויבנה קורפוס של האתרים הרלוונטיים, תוך סיווג המקרים על פי פרמטרים שונים (תקופה היסטורית; אזור גיאוגרפי; מיקום בנוף; סוג הפולחן; חורבן וחילופי פולחן; חורבן ללא חילופי פולחן; רציפות אתנית ופולחנית, וכו'). בשלב השני ינתחו התופעות תוך בחינת השאלות הבאות: האם ניתן לזהות דפוסים ב'זיכרון' ו'השכחה' של פולחנים קודמים? האם ישנם מאפיינים מובהקים ליחסן של קבוצות דתיות שונות לפולחנים של קבוצות אחרות שקדמו להן? מהן הפרקטיקות המקובלות במקרה של 'השכחה' וחילופי פולחן: פירוק המבנה הקודם ובניה על גביו, או החלפת הפולחן תוך שימוש במבנה הקיים? ומה הפרקטיקות המקובלות במקרה של חורבן ללא חילופי פולחן: שריפה? ניתוץ? כיסוי השרידים? או הותרת החורבות על פני

השטח: האם היחס כלפי שרידי עבר של פולחנם שלהם, זהה או שונה בין הקבוצות השונות? האם הניראות והמיקום בנוף משפיעים על גורלו של מבנה הפולחן הישן ומיקומו של החדש? הבהרת השאלות הללו תסייע לעמוד על תהליכים היסטוריים ומגמות דתיות במרחב הנדון בתקופות הקלאסיות, ותפתח צוהר לדפוסי זיכרון וי(ה)שכחה שרווחו בקרב אוכלוסיות האזור באותם הזמנים.

פרויקט המחקר של ראובן עמיתי:

Memory and Oblivion (unintentional and otherwise): This will primarily focus on the southern Levant (Palestine and surrounding countries), looking inter alia at the physical remains of earlier times: One example is Gaza's pre-Islamic past as seen by each of the three monotheistic religions. For example, the Muslims find there examples of commercial activities of Jahili Arabs, including the Prophet Muhammad's great grandfather who was reportedly buried there (Amitai 2017). A second interesting case is how biblical time are recalled during repairs of the water system of Temple Mount during the reign of Sultan Baybars (r. 1260-77) (al-Maqrizi, *Suluk* 1934-74: 1:560). A third example is how "Roman" (i.e., Byzantine) ruins and other remains were perceived, e.g. near Nablus (Bab 2017). All of this hints at historical memories of an ancient past in the country and a local sense of identity, perhaps shared – at least in part – by local (and visiting) Muslims, Christians and Jews. This possibility will be explored at length: what were the historical motifs, derived from stories of the ancient past, as well as objects and remains attributed to this past. (Frenkel 2001; Meri 2002), not only travel and pilgrimage, but also local religious life, culture, economy and more.?

The discussion of these topics through the prism of memory will shed light on the nature of cultural and intellectual life of the Mamluk Sultanate of Syria and Egypt, showing perhaps how the Mamluk military-political elite – as well as the intellectual and cultural elite living and working under their aegis – looked at the far and recent past of the counties over which it ruled. Mamluk studies have been flourishing globally in recent decades, and scholars have dealt in original and innovative ways with a broad range of topics related to political, intellectual, social, cultural, military, and economic history, as well as archeology and art history. It appears, however, that the insights of memory studies to this flourishing field have not been applied in a concerted or systematic matter (But see an interesting first stab in Troadec 2014-15). This proposed sub-project, then, has clear positive implications for a wider audience of specialists, while providing more concrete studies for those with a comparative and theoretical interest.

ז. ביבליוגרפיה ראשונית

- Adan-Bayewitz, D. 1997. "The Tannaitic List of 'Walled Cities' and the Archaeological Evidence from Iotapata and Gamala." *Tarbiz* 66, 449–470. Hebrew.
- Alcock, S. E. 2002. *Archaeologies of the Greek Past: Landscape, Monuments, and Memories*. Cambridge
- Amitai, Reuven. 2004. "Did Chinggis Khan have a Jewish Teacher? An Examination of an Early Fourteenth Century Arabic Text." *Journal of the American Oriental Society*. 124/4: 691-705.
- Amitai, Reuven. 2006. "The Mamluk Institution: 1000 Years of Military Slavery in the Islamic World." In Philip Morgan and Christopher Brown, editors. *Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age*. New Haven: Yale University Press. 40-78.
- Amitai, Reuven. 2008. "Mamluks of Mongol Origin and their Role in Early Mamluk Political Life." *Mamluk Studies Review*. 12/1: 119-137.

- Amitai, Reuven. 2017. "The Development of a Muslim City in Palestine: Gaza under the Mamluks." *ASK Working Paper 28*. Bonn: Anna-Marie Schimmel Kolleg, August 2017. <https://www.mamluk.uni-bonn.de/publications/ask-wp-28-reuven-amitai.pdf>
- Amitai, Reuven and Michal Biran. Forthcoming. "Arabic Sources for the History of the Mongol Empire." In *The Cambridge History of the Mongol Empire*. Edited by Michal Brian and Hodong Kim. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson, B. 1991. *Imagined Communities*. London.
- Antrim, Zayde G. 2007. "Making Syria Mamluk: Ibn Shaddād's Al-A'lāq al-Khaṭīrah." *Mamlūk Studies Review*. 11/1: 1-18.
- Assmann, J. 2006. *Religion and Cultural Memory: Ten Studies* (R. Livingstone Trans.), Stanford, CA.
- Avi-Yonah, M. *The Madaba Mosaic Map*, Jerusalem 1954.
- Ayalon, David. 1951. *L'esclavage du Mamelouk*. Jerusalem: Israel Oriental Society.
- Ayalon, David. 1980. "Mamlūkiyyāt: (A) A First Attempt to Evaluate the Mamlūk Military System; (B) Ibn Khaldūn's View of the Mamlūk Phenomenon." *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*. 2: 321-349.
- Bartlett, F.C. 1932. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge.
- Barth, F. (ed.) 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* London.
- Beckman, Gary. 1986. "Inheritance and Royal Succession Among the Hittites." In *Kaniššuwār. A Tribute to Hans G. Güterbock*. Edited by Harry A. Hoffner, Gary M. Beckman. Chicago: The Oriental Institute. 13-31.
- Ben-Eliyahu, E. 2016. "'Cities Surrounded by a Wall from the Time of Joshua Son of Nun' as a Rabbinic Response to the Roman Pomerium." *Jewish Quarterly Review* 106/1, pp. 1–20.
- Ben-Eliyahu, E. 2016. *Between Borders: The Boundaries of Eretz Israel in the Consciousness of the Jewish People in the Time of the Second Temple and in the Mishnah and Talmud Period*, Jerusalem (Hebrew).
- Casey, E.S. 1987. *Remembering: A Phenomenological Study*. Bloomington: Indiana University Press.
- Charles, M. 2002. "Calvus Nero: Domitian and the mechanics of predecessor denigration." *Acta Classica*. 45: 19-49.
- Childs, Brevard S. 1963. "A Study of the Formula 'Until This Day'." *JBL*. 82.3: 279-292.
- Cohen, S.J.D. 1998. *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*, Berkeley.
- Collins, J.J. 2000. *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*. New York.
- David, N. and C. Kramer 2001. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge.
- Edwards D.R. and C.T. McCollough (eds.). 2007. *The Archaeology of Difference: Gender, Ethnicity and the "Other" in Antiquity: Studies in Honor of Eric M. Meyers*. Boston.
- Emberling, G. 1997. "Ethnicity in Complex Societies: Archaeological Perspectives." *Journal of Archaeological Research*. 5/4: 295-344.
- Erikson, E. 1959. *Identity and the Lifecycle*. New York.

- Frenkel, Yehoshua. 2001. "Baybars and the Sacred Geography of Bilad al-Sham: A Chapter in the Islamization of Syria's Landscape." *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*. 25: 153-170.
- Gafni Isaiah M. 1997. *Land, Center and Diaspora: Jewish Constructs in Late Antiquity* (JSPS 21). Sheffield.
- Goodman, M. 1999. "Galilean Judaism and Judaeon Judaism." In *The Cambridge History of Judaism*, III. Cambridge. 596-617.
- Gowing, A.M. 2009. "The Imperial Republic of Velleius Paterculus." In *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Edited by J. Marincola. Vol. II. Oxford: Wiley. 411-418.
- Gowing, A.M. 2005. *Empire and Memory: The Representation of the Roman Republic in Imperial Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graf, Gunhild. 1990. *Die Epitome der Universalchronik Ibn ad-Dawādārīs im Verhältnis zur Langfassung: Eine quellenkritische Studie zur Geschichte der ägyptischen Mamluken*. "Islamkundliche Untersuchungen," 129. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Greenspahn, Frederick E. 1994. *When Brothers Dwell Together: The Preeminence of Younger Siblings in the Hebrew Bible*. Oxford: Oxford University Press.
- Gruen E.S. 1998. *Heritage and Hellenism: The Reinvention of Jewish Tradition*. Hellenistic Culture and Society 30. Berkeley.
- Gruen E.S. 2004. *Diaspora: Jews amidst Greeks and Romans*. Cambridge.
- Guo, Li. 1997. "Mamluk Historiographic Studies: The State of the Art." *Mamlūk Studies Review*. 1: 15-43.
- Haarmann, Ulrich. 1969. *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*. Freiburg: Robischon.
- Haarmann, Ulrich. 1974. "Altun Hān und Čingiz Hān bei den ägyptischen Mamluken." *Der Islam*. 51: 1-36.
- Haarmann, Ulrich. 1996. "Medieval Muslim Perceptions of Pharaonic Egypt." In *Ancient Egyptian Literature: History and Forms*. Edited by Loprieno, Antonio. Leiden: E. J. Brill. 605-627.
- Halbwachs, M. 1925. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris (2nd ed. 1952; Eng. trans: *On Collective Memory*. Chicago, 1992).
- Halbwachs, M. 1941. *La topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte: étude de mémoire collective*. Paris.
- Hardie, A. 1997-1998 "Juvenal, Domitian and the Accession of Hardian (Satire 4)." *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. 42: 117-144.
- Hensel, Benedikt. 2011. *Die Vertauschung des Erstgeburtssegens in der Genesis: Eine Analyse der narrativ-theologischen Grundstruktur des ersten Buches der Tora*. Berlin: De Gruyter.
- Hodder, I. 1982. *Symbols in Action*. Cambridge.
- Hodder, I. et al. (eds.). 1995. *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, London.
- Holland, D. et al. 1998. *Identity and Agency in Cultural Worlds*. Cambridge.
- Holland, D. and J. Lave (eds.). 2001. *History in Person*. Santa Fe and Oxford.
- Horsley, R.A. 1995. *Galilee: History, Politics, People*. Valley Forge, PA.
- Hutton, P.H. 1993. *History as an Art of Memory*. Hannover.

- Irwin, Robert. 1999. "What the Partridge Told the Eagle: A Neglected Arabic Source on Chinggis Khan and the Early History of the Mongols." In *The Mongol Empire and Its Legacy*. Edited by Reuven Amitai and David O. Morgan. Leiden, Boston, and Köln: E. J. Brill. 5-11.
- Khalidi, Tarif. 1995. *Arabic Historical Thought in the Classical Period. Cambridge Studies in Islamic Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klostermann, E. (ed.). 1966. Eusebius, *Das Onomastikon der biblischen Ortsnamen*. Hildesheim.
- Kramer, C. (ed.) 1979. *Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology*. New York.
- Leibner, U. Forthcoming. "Material Culture and Ethnic Identity in Hellenistic-Period Galilee: Kh. el-‘Eika as a Case Study." In *A Question of Identity: Formation, Transition, Negotiation*. Edited by in D. Rivlin-Katz, N. Hacham, G. Herman and L. Sagiv. Jerusalem.
- Levanoni, Amalia. 2001. "Al-Maqrīzī's Account of the Transition from Turkish to Circassian Mamluk Sultanate: History in the Service of Faith." In *The Historiography of Islamic Egypt (c. 950-1800)*. Edited by Hugh Kennedy. Leiden: Brill. 93-105.
- Levine, L.I. 2005. *The Ancient Synagogue, The First Thousand Years*. 2nd rev. ed. New Haven and London.
- Little, Donald P. 1970. *An Introduction to Mamlūk Historiography: An Analysis of Arabic Annalistic and Biographical Sources for the Reign of an-Malik al-Nāṣir Muḥammad ibn Qalā‘ūn*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Little, Donald P. 1995. "Muḥīr al-Dīn al-‘Ulaymī's Vision of Jerusalem in the Ninth/Fifteenth Century." *Journal of the American Oriental Society*. 115/2: 237-247.
- Little, Donald P. 1998. "Historiography of the Ayyūbid and Mamlūk Epochs." In *The Cambridge History of Egypt*. Vol. 1: *Islamic Egypt, 640-1517*. Edited by Carl F. Petry. Cambridge: Cambridge University Press. 412-444.
- Long, Burke O. 1968. *The Problem of Etiological Narrative in the Old Testament*. BZAW 108. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lowenthal, D. 2015. *The Past is a Foreign Country – Revisited*. Revised and updated edition. Cambridge and New York.
- Magen, Y. 2009. *Flavia Neapolis: Shechem in the Roman*. Jerusalem.
- Magen, Y. 2008. *Mount Gerizim Excavations: A Temple City*. Jerusalem.
- Mendels, D. 2004. *Memory in Jewish, Pagan and Christian Societies of the Graeco-Roman World*. London and New York.
- al-Maqrīzī, Aḥmad ibn ‘Alī. 1934-73. *Kitāb al-Sulūk li-Ma‘rifat Duwal al-Mulūk*. Edited by Muḥammad Muṣṭafā Ziyādah et al. Cairo: Maṭba‘at Dār al-Kutub al-Miṣrīyah and Lajnat al-Ta’līf wal-Tarjamah wal-Nashr. 4 vols. in 12 parts.
- Meri, Josef W. 2002. *The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria*. Oxford: Oxford University Press.
- Noam, V. and Ilan, T. 2017. *Josephus and the Rabbis*. Jerusalem. Hebrew.
- Nora, P. (ed.). 1984-1992. *Les Lieux de Mémoire*, I-III. Paris.
- Nora, P. 1989. "Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire*." *Representations* 26: . 7–24.

- Olick, J.K. and Robbins J. 1998. "Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices." *Annual Review of Sociology*. 24:105–140.
- Pelling, Ch. 2011. "Velleius and Biography: The Case of Julius Caesar." In *Velleius Paterculus: Making History*. Edited by E. Cowan. Swansea: Classical Press of Wales. 157-177.
- Pohl, Walter. 1988. *Die Awaren*. Munich: C.H. Beck.
- Pohl, Walter. 1998. "Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies." In *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*. Edited by Lester K. Little and Barbara H. Rosenwein. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell. 13-24.
- Rabbat, Nasser O. 2000. "The Changing Concept of Mamlūk in the Mamluk Sultanate in Egypt and Syria. In *Slave Elites in the Middle East and Africa: A Comparative Study*. Edited by Miura Toru and John Edward Philips. London and New York: Kegan Paul International. 81-98.
- Rawson, E. 1986. "Cassius and Brutus: The Memory of the Liberators." In *Past Perspectives: Studies in Greek and Roman Writing*. Edited by J.S. Moxon, J.D. Smart and A.J. Woodman. Cambridge: Cambridge University Press. 101-120.
- Ramage, E.S. 1983. "Denigration of Predecessor under Claudius, Galba, and Vespasian." *Historia*. 32: 201-14.
- Ramage, E.S. 1985. "Augustus' Treatment of Julius Caesar." *Historia*. 34: 223-245
- Ramage, E.S. 1989. "Juvenal and the Establishment: Denigration of Predecessor in the 'Satires'." *ANRW*. 2.33.1: 640-707.
- Raaflaub, K.A. and L.G. Samons. 1990. "Opposition to Augustus." In *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*. Edited by K.A Raaflaub and M. Toher. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press. 417-454.
- Reiner, E. 1996. "From Joshua to Jesus: The Transformation of a Biblical Story to a Local Myth (A Chapter in the Religious Life of a Galilean Jew)." *Zion*. 61: 281–317. Hebrew.
- Robinson, Chase F. 2003. *Islamic Historiography*. Themes in Islamic History. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenthal, Franz. 1968. *A History of Muslim Historiography*. 2nd revised edition. Leiden: Brill.
- Shahar, Y. 2004. *Josephus Geographicus*. Leiden.
- Shennan, S.J. (ed.). 1989. *Archaeological Approaches to Cultural Identity*. London.
- Schwartz, B. 2014. "Where There's Smoke, There's Fire: Memory and History." In *Memory and Identity in Ancient Judaism and Early Christianity*. Edited by T. Thatcher, and B. Schwartz. Atlanta, GA. 7-37.
- Seeligman, Isaac L. 1961. "Aetiological Elements in Biblical Historiography." *Zion* 26: 141-169. Hebrew.
- Thatcher, T. and Schwartz, B. (eds.). 2014. *Memory and Identity in Ancient Judaism and Early Christianity*. Atlanta, GA.
- Tota, A.L. and Hagen, T. (eds.). 2016. *Routledge International Handbook of Memory Studies*, New York.
- Troadec, Anne. 2014-15. "Baybars and the Cultural Memory of Bilād al-Shām: The Construction of Legitimacy." *Mamlūk Studies Review*. 18:113-148.